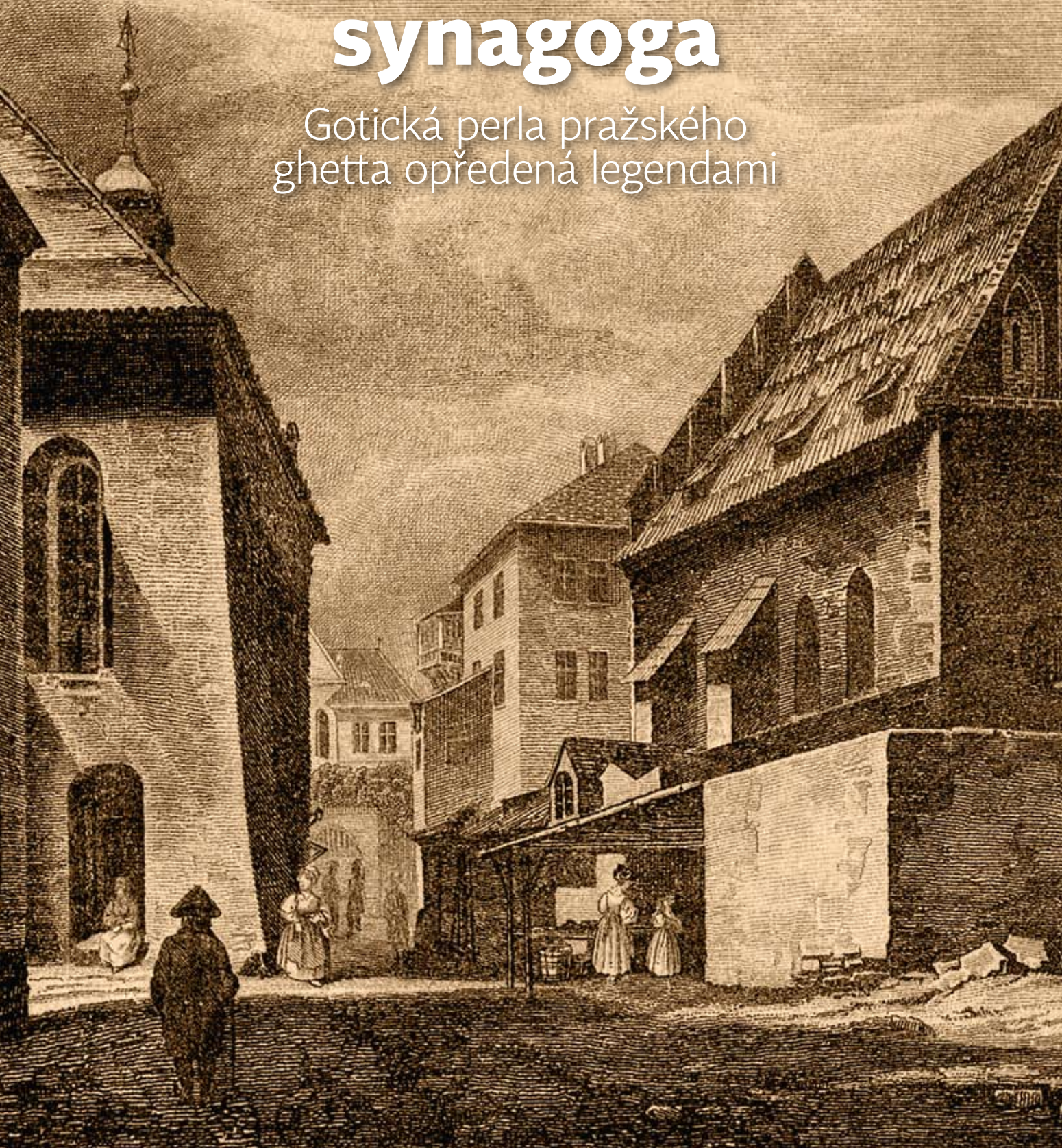

Staronová synagoga

Gotická perla pražského
ghetta opředená legendami

TEXT TOMÁŠ TETIVA, FOTO ŽIDOVSKÉ
MUZEUM V PRAZE

Staronová synagoga je jednou z nejvzácnějších židovských sakrálních památek u nás a zároveň svědkem událostí jako žádná jiná v Praze. Byla postavena v gotickém slohu ve 13. století, kdy se stala hlavním centrem náboženského života židovské obce. Zažila krveprolití při pogromu ve 14. století, při kterém bylo vyvražďeno téměř celé obyvatelstvo pražského ghetta. V 16. století zde v rabínském křesle údajně sedával proslulý rabbi Löw, který měl na půdě synagogy tajně ukrýt legendárního Golema. V 17. století přežila požár, při kterém shořelo celé Židovské Město. S výjimkou okupace se zde téměř 800 let konají nepřetržitě bohoslužby a své duchovní útočiště zde v dobách nehlubší normalizace našel i herec Josef Kemr, paradoxně hluboce věřící katolík.

V historii Staronové synagogy se zrcadlí komplikovaný a často i dramatický příběh židovské komunity v českých zemích. Židé sem přicházeli jako kupci a začali se zde trvale usídlit už v 10. století. Jejich duchovním centrem a střediskem vzdělanosti se stala Praha. Na pravém břehu Vltavy v oblasti dnešního Josefova pak postupně vzniklo židovské ghetto. Židé se zde začali kromě nejstaršího židovského sídliště u Staré školy soustřeďovat v okolí dnešní Široké ulice. A právě v těchto místech, ještě na původních náplavkách, byla vybudována Staronová synagoga, která se brzy stala vlastním centrem Židovského Města.

„Staronová synagoga je jedna z nejstarších v Evropě a byla postavena v období Přemysla Otakara II. v druhé polovině 13. století, kdy Židé už museli žít v ghettu. Stavbu nemohli vést, a proto jim byla přidělena stavební huť. Traduje se, že to byla stavební huť cisterciáků, která stavěla nedaleký Anežský klášter. Stavební dozor nicméně vykonávala židovská komunita, aby bylo zaručeno, že synagoga bude dispozičně vyhovovat modlitbám a bohoslužbám,“ vysvětluje vedoucí Odboru pro vzdělání a kulturu Židovského muzea v Praze Zuzana Pavlovská.

Proč se jmenuje Staronová?

Původně se nazývala Nová škola, protože zde už existovala synagoga Stará škola ved-

■ Západní průčelí Staronové synagogy v akvarelu českého výtvarníka Leonarda Rottera

le kostela sv. Ducha na místě, kde nyní stojí Španělská synagoga. Později byla vystavěna další synagoga, která byla také nazvaná Nová škola, a tak se pro tuto synagogu ujal název Stará Nová škola (Alt-Neuschul).

Podle pražských židovských pověstí to ale bylo jinak. Vypráví se, že staré zdivo přinesli na vltavský břeh sami andělé ze zbořeného jeruzalémského chrámu pod podmínkou, že bude navraceno zpět, až dojde v době Mesiáše k jeho obnovení. Proto je pražská synagoga jen podmíněná – hebrejsky „al-tenaj“ – což se dle pověsti ujalo s chybným překladem jako staronová – německy „Alt-Neu“.

Jako jediná synagoga v přeplněném ghettu si uchovala svoji soliterní polohu, která zdůrazňuje její význam jako hlavní synagogy pražské židovské obce. V jejím okolí vzniklo volné prostranství, které bylo využíváno jako tržiště. Na rozdíl od většiny ostatních synagog Židovského Města se Staronová synagoga nikdy nestala součástí okolní zástavby.

„Už od počátku stála na vyvýšeném místě a byla ojedinelá tím, že se nikdy nedotýkala okolních budov, vždy si zachovávala místo, které bylo samostatné. Než došlo na přelomu 19. a 20. století k asanaci ghetta,

tak i převyšovala okolní budovy. Nebyla však jediná v Evropě, další podobné synagogy byly postaveny v Rezně a ve Wormsu, ale obě už neexistují. Když byli v 16. století Židé vyhnáni z Řezna, tak tato synagoga zanikla, ve Wormsu zase byla

Díky samostatnému postavení a důkladné konstrukci zůstala synagoga uchráněna zhoubných vlivů a dochovala se dodnes téměř v původním stavu. Nedotkl se jí ani velký požár v červnu roku 1689.

zničena v roce 1938 při říšském pogromu,“ přibližuje nelehký úděl evropských židovských komunit Zuzana Pavlovská.

Díky samostatnému postavení a důkladné konstrukci zůstala synagoga uchráněna zhoubných vlivů a dochovala se dodnes téměř v původním stavu. Nedotkl se jí ani

velký požár, který v červnu roku 1689 založil údajně francouzský žhář na Starém Městě v Kaprově ulici. Požár se rozšířil na celé Židovské Město, v němž vyhořelo všech 318 domů, v přilehlých částech Starého Města jich lehlo popelem ještě více.

Jak ale vypráví pověst, v moři plamenů a oblacích kouře se snesly na vrcholek Staronové synagogy dvě bílé holubice a na hřebeni střechy tak dlouho mávaly křídly, až plameny ustoupily. A podle moudrých starců to nebyly obyčejné holubice, nýbrž dva andělé, kteří kdysi přenesli synagogu z Jeruzaléma do Prahy.

Inspirující středověká symbolika

Staronová synagoga je dnes nejstarší dochovanou ukázkou stavebního typu dvoulodní středověké synagogy. Těto dispozice se v tehdejší stavitelství používalo při stavbě světských reprezentativních prostor. Dvoulodní dispozicí se tak synagoga odlišovala od soudobých sakrálních staveb, zároveň však tato dispozice nejlépe vyhovovala uspořádání vnitřního prostoru synagogy. Dva pilíře uprostřed dvoulodí vymezují přirozeně místo pro vyvýšené řečnické a síňový prostor umožňující lepší

slyšitelnost předčítaného textu i rozmístění sedadel po obvodu celé místnosti.

„Na řečništi je stůl, který se v hebrejštině nazývá šulchan, a na něm se při bohoslužbě čte ze svitku Tóry. Tato část synagogy je dnes pouze mužskou částí, galerie pro ženy byla postavena až v 17. století a obepíná hlavní loď. Když se vstupuje do synagogy, tak se na znamení pokory schází po několika schůdcích dolů pod úroveň ulice. Uvnitř spatříte dva vzácné gotické tympanony s motivem vinné révy, která je zatoučená do takového srdíčka, což symbolizuje původní čtyři biblické řeky z Ráje,“ popisuje interiér synagogy Zuzana Pavlovská.

Architektonicky představuje synagoga příkladnou ukázkou raně gotického stavitelství. Zvláštností je přidání jednoho ramene klenby, které nemělo nosnou funkci, a namísto obvyklé křížové klenby tak vytvářelo pětidílnou, což se vysvětluje snahou vyhnout se znamení kříže. Pětidílná klenba však také lépe umožňovala rozmístění 12 úzkých oken v obvodových stěnách, jejichž počet odpovídá počtu dvanácti kmenů Izraele.

Gotická okna mají novodobé vitráže z 20. století a jsou zajímavým symbolickým prvkem, který propojuje interiér synagogy s jejím okolím. Okna jsou rozšířená směrem do interiéru a zužují se do exteriéru, což znamená, že vše dobré by mělo vycházet a vše špatné by mělo zůstat venku, aby nepřišlo do synagogy. Symbolika světla hraje svou roli i při náboženských obřadech.

„V synagoze svítí věčné světlo, které odkazuje na někdejší svícen v jeruzalémském chrámu i Boží přítomnost. Ve východní stěně je však i malé okénko, kterým za východu slunce prochází paprsek světla. Když světlo začne tímto oknem proudit, je možné podle předpisu zahájit ranní bohoslužbu,“ vysvětluje ředitel Židovského muzea v Praze Leo Pavlát.

Věřící doprovázejí biblické citáty

Duchovní smysl vnitřního prostoru Staronové synagogy přibližují hebrejské nápisy a zkratky veršů na stěnách. Při vstupu do hlavní lodi čteme na protilehlé boční stěně citát z knihy Zachariáše 14:9 „Hospodin je jediný, jeho jméno je jediné“, při odchodu zase můžeme číst nad vstupním portálem zkratku 13. verše 132. žalmu „protože Hospodin si vyvolil Sion za svůj příbytek“, přičemž oba nápisy na protilehlých bočních stěnách jsou zároveň chronostichy, připomínající opravy synagogy v letech 1592 a 1618.

V čele klenby na východní stěně hlavní lodi jsou vepsány zkratky biblického citátu „Hospodina stále před očima si stavím“ (Žalm 16:8) a talmudického výroku rabbi-

■ Pohled do hlavní lodi Staronové synagogy na grafickém listu Alexandra Jakesche

■ Sedadla jsou v synagoze rozmístěna po obvodu hlavního sálu.

■ Střed hlavního sálu zaujímá vyvýšené pódium s pultem pro předčítání Tóry.

ho Eliezera „věz, před kým stojíš...“, které připomínají věřícím přítomnost Hospodina a napomáhají soustředění k modlitbě. Na protilehlé západní stěně můžeme číst zkratku citátu rabína Joseho z talmudského traktátu Berachot (Požehnání): „Kdo odpovídá amen, je důležitější než ten, kdo žehná.“ Vztahuje se na věřící, kteří nemohou sledovat celou modlitbu, ale stvrzují její obsah svým vyznáním, uvádí se v publikaci Pražské synagogy autora Arno Paříka.

„Do dnešních dnů můžeme na sedadlech vidět jména těch, kteří docházejí do synagogy, neboť je taková tradice kupovat si místo v synagoze, aby vám na něm nikdo neseděl. Je tam mosazná cedulka, na které

je uvedeno jak civilní, tak hebrejské jméno, neboť v hebrejštině je člověk vyvoláván k čtení Tóry,“ vysvětluje Zuzana Pavlovská.

Rabbi Löw a legenda o Golemovi

Nalevo od svatostánku stojí rabínské křeslo, které se dnes už nepoužívá. Místo bylo vyhrazeno pouze pro rabíny, podle pověsti se dokonce nikdo nesměl posadit na sedadlo vrchního rabína v synagoze, jinak do roka zemřel. V tomto křesle kdysi dávno údajně sedával i rabbi Löw, známý pod svým akronymem Maharal, což znamená „nás (velký) učitel rabbi Liva“, s nímž je spojena nejznámější legenda o Golemovi.

Toho měl rabbi Löw podle ustálené legendární verze stvořit jako ochránce židovské komunity podle návodu v kabale a posvátných knihách. Poté, co mu jednou zapomněl vyjmout oživující pergamenový lístek s Božím jménem, Golem začal ničit vše, co mu přišlo do cesty, a tehdy se rabbi Löw rozhodl, že se ho zbaví. Na půdě Staronové synagogy mu naposledy odňal oživující formuli a po tajemném rituálu se Golemovo tělo změnilo v hlinu. Druhý den rabbi vydal zákaz vstupu na půdu synagogy a podle legendy ten zákaz platí dodnes. A při páteční večerní bohoslužbě se také čte ve Staronové synagoze jeden žalm dvakrát na paměť přerušené

modlitby, když rabbi Löw musel zastavit Golemovo řádění.

Tato legenda samozřejmě dráždila obrazotvornost lidí, takže od té doby už několik lidí na půdě Golema hledalo. Snad úplně první byl v 18. století tehdejší vrchní pražský rabín Landau. Než si nechal přistavit dlouhatánský žebřík, pohroužil se do modliteb. Nahoře však strávil jen několik minut. Když se vrátil, byl prý strachem celý bledý, trásl se po celém těle a ihned obnovil přísný zákaz vstupu. Co na půdě viděl, nikdy nikomu neřekl.

Asi nejznámější pokus učinil v roce 1920 „zuřivý reportér“ E. E. Kisch, kterého postava Golema dlouho uchvacovala. Po jeho historii začal pátrat už během první světové války, kdy jako voják potkal starého chudého Žida, který velmi poučeně vyprávěl o Praze a stejně zapáleně mluvil i o stvoření a existenci legendami opředeného obra.

Kisch o tom napsal reportáž **PO STOPÁCH GOLEMA**, v níž popisuje, jak vylezl na půdu Staronové synagogy hnán touhou nalézt bájně dílo rabbiho Löwa. „Vyjdu do výklenku, dveře za sebou napolo zavřu a vyhoupnu se na železné příčky, pak dveře přirazím, zamknu a slézám dolů. Počet zvědavců se rozmnožil: dva strážníci s námahou udržují frekvenci. Jsou tu také známí a volají na mne: No tak, máte Golema?“ popisuje průběh pátrání ve své reportáži Kisch.

Temná období v historii synagogy

Staronová synagoga požívala v pražském Židovském Městě, ale i v cizích židovských obcích mimořádné úcty. Ale ani její věhlas nezabránil tomu, aby se stala svědkem masakru židovské komunity při velikonočních bouřích v roce 1389, kdy byly v synagoze pobiti obyvatelé ghetta, kteří se sem uchýlili na ochranu před hrozícím násilím.

Při tomto pogromu zahynulo na 3000 Židů a stěny synagogy nesly stopy po krvi obětí až do roku 1618, kdy byly vybíleny, což připomínají hebrejské nápisy na severní a jižní stěně hlavního sálu synagogy. Elegie (selicha) pozdějšího pražského rabína a básníka Avigdora Kary, kterou složil na paměť těchto událostí jako jejich přímý svědek, je v synagoze dodnes každoročně čtena na Den smíření.

Těžké časy nastaly pro synagogu za německé okupace. Bohoslužby zde zpočátku ještě probíhaly, ale po nástupu Reinharda Heydricha na post říšského protektora českých zemí byly v roce 1941 s konečnou platností zakázány. Když začala konfiskace židovského majetku včetně vzácných judaik, stalo se jejich útočištěm pražské židovské muzeum založené již

roku 1906, které bylo v podstatě přeměněno na desítky skladů.

Němci souhlasili s návrhem pražské židovské obce, že konfiskáty budou katalogizovány a ukládány. Židé počítali s tím, že se všechny majetek po válce vrátí původním vlastníkům, a navíc za tragických souvislostí uvažovali do jisté míry i muzeologicky, neboť do Prahy přicházely předměty z uceleného geografického území. Nemluvě o knihách jich nakonec bylo na 40 000.

„Podle pozdější široce rozšířené verze prý Němci chtěli v Praze za války vytvořit muzeum vyhynulé rasy, což měli propagandisticky zneužít a zároveň mít jako triumfální doklad svého naprostého vítězství, ale není o tom žádný důkaz. Uskutečnily se zde pouze tři výstavy pro německé oficíry, přičemž do jedné nařídili přidat věci týkající se košer porážky.

Přestože se bohoslužeb ve Staronové synagoze pravidelně účastnil jeden z příslušníků tajné policie, náboženský život obce to neparalyzovalo. Svoje duchovní útočiště tam dokonce našel i herec Josef Kemr.

Všichni obětaví židovští kurátoři nakonec zahynuli v koncentráku, přežila pouze dr. Hana Volavková, která se stala po válce první ředitelkou Židovského muzea v Praze,“ říká Leo Pavlát.

Normalizace v synagoze a estébácká akce Pavouk

Osud židovské komunity a Staronové synagogy jako jejího duchovního centra nebyl jednoduchý ani v dobách komunismu. Totalitní režim usiloval o co největší kontrolu občanského i náboženského života židovské obce. Přesto by málokoho napadlo, že StB spustí za normalizace masivní supertajnou operaci, která se dotkne životů a osudů zhruba 20 000 lidí.

Akce Pavouk, jak ji tehdejší šéfové tajné policie nazvali, znamenala zásadní omezení židovského náboženského a kulturního života za pomoci policejní šikany, zastrasování a represe. V průběhu normalizace dosáhla mamutích rozměrů a její administrativu tvořilo celkem 37 podsvazků, které v mnohém čerpaly z archivů gestapa. Stala se vlastně jakousi učebnicí

nespočtu dalších akcí StB zaměřených proti židovské komunitě.

„Přes veškeré zkušenosti, které jsem se židovstvím za normalizace nabyt, by mě nenapadlo, že desetiletí po druhé světové válce může existovat něco tak obłudného jako akce Pavouk. Byla to systematická registrace osob podle židovského původu, který se odvozoval ještě důkladněji než za nacistů: až do pátého pokolení,“ vysvětluje Leo Pavlát.

Přestože se bohoslužeb ve Staronové synagoze pravidelně účastnil jeden z příslušníků tajné policie, náboženský život obce to neparalyzovalo. Svoje duchovní útočiště tam dokonce našel i herec Josef Kemr, který ač hluboce věřící katolík, do synagogy dlouhá léta chodil na večerní sobotní bohoslužby.

„Obvykle potichoučku přišel, sedl si v zadní části a zadumaně naslouchal celé bohoslužbě. Nebyl tam každý šabat, ale jednou či dvakrát za měsíc přišel. Vždycky se pozdravil s kantorem synagogy panem Feuerlichem a nepřicházel jako celebrita. Ta setkávání probíhala vždy ve vzájemném respektu a tichém souznění,“ dodává Leo Pavlát.

Podle dokumentů z archivů StB bylo jasné, že režim chce zachovat židovské společenství a památky jen v omezené míře coby propagandistickou fasádu nebo zdroj příjmů ze Západu, přičemž faktickým cílem bylo judaismus a židovskou kulturu postupně přivést k zániku. Teprve po 17. listopadu 1989 se židovská komunita mohla svobodně nadechnout a tehdy také ustaly pravidelné návštěvy StB na bohoslužbách ve Staronové synagoze.

„Byl pátek 17. listopadu, takže jsem jako obvykle šel na večerní bohoslužbu při zahájení šabatu. Tam na svém obvyklém místě v severním rohu modlitebny seděl třicátník, o jehož poslání nikdo z modlících se nepochyboval. Nebyl členem židovské komunity, vždy jen pozoroval, co se děje, kdo s kým mluví, jestli si někdo od cizinců nebere nějaké knížky, nebo si snad domlouvá schůzku. Byl tam ještě v sobotu 18. listopadu, ale příští pátek 24. listopadu ani následnou sobotu už nepřišel. Pro mě tím bylo jasné, že komunistický režim skončil,“ popsal svoji vzpomínku na pád komunismu Pavlát.

Od té doby už náboženský život ve Staronové synagoze probíhá v normálních podmínkách a její genius loci přitahuje nejen věřící, ale i návštěvníky z celého světa. Pokud se chcete i vy nechat okouzlit její fascinující historií, která se ruku v ruce prolétá s poetickými legendami, můžete ji navštívit společně s ostatními památkami v rámci prohlídkového okruhu Pražské Židovské Město, který pořádá Židovské muzeum v Praze. ✕